

ТЕМАТА ЗА ВОЙНАТА В ПОЕЗИЯТА НА ЖЕНИТЕ-ПОЕТЕСИ ОТ КРАЯ НА 30-ТЕ И НАЧАЛОТО НА 40-ТЕ ГОДИНИ

ЛЮДИЛА МАЛИНОВА

В края на 30-те и началото на 40-те години една от най-актуалните теми в българската поезия е тази за Втората световна война. Прогресивните, честно мислещи поети без колебание заемат открита позиция против войната, стават изразители на заветните идеи на българския народ, неговия нравствена съвест и духовни водачи. Още в първите месеци на войната Н. Фурнаджиев, Е. Багряна, Бленика, Хр. Радевски, а от младите — А. Геров, Б. Райнов и др. — написват едни от най-силните си антивоенни стихотворения.

Поетичните изповеди на жените-поетеси не могат да се отделят от цялостната антивоенна струя в нашата поезия през този период. И все пак стиховете им излъчват нещо специфично, което ги обединява — това е силата на женското светоусещане, на женската природа. Да създава, да отглежда, да трепти за всеки кълн живот е заложено в самата природа на жената. И не само това — заложено е сякаш да бди над всичко, родено от творческия устрем на хората — защото самата тя е съзидателка. Ето защо войната ѝ е органически чужда — животът и творчеството са несъвместими с нея, тъй като тя носи смърт и разруха. Именно затова темата за войната заема особено място в творчеството на жените-поетеси — тя е свързана с жизнено важни, с особено съкровени за жената ценности.

Освен това, отделният в случая на жените-поетеси е продиктувано и от друга подбуда — несправедливо е обръщано по-малко внимание на тяхната антивоенна лирика. А тя внася в темата за войната в българската поезия една особена атмосфера, специфична нюансировка на чувствата, на възмущенията им.

Успоредно с изтъкнатите поетеси Е. Багряна, Бленика, М. Грубешлиева, М. Петканова в периода на Втората световна война творят и Весела Василева и Димана Данева. Родени през 1919 г., в началото на войната те са едва двадесетгодишни. По едно зловещо стечение на съдбата и двете умират твърде рано — първата на 24 години при злополука, втората на 27 години след мъчително боледуване. Макар и съвсем млади, поетичните им размисли свидетелствуват за духовната им зрелост, за уменията им да пресъздават атмосферата на епохата, да изразят възмущенията на своето поколение — „родените между две войни“. Някои от стиховете на Весела Василева за войната са едни от най-хубавите в цялата ни антивоенна лирика. Поради изключителна строгост и възискателност към своите творби тя не е публикувала стихотворенията си в годините на войната.¹ Но независимо от това те са поетичен документ за възмущенията и тревогите на нейното поколение, за нарастващото напрежение в тези години.

През същия период на страниците на сп. „Изкуство и критика“, сп. „Българска реч“, в. „Литературен живот“ започва своя творчески път и съвсем младата Блага Димитрова.

В своите стихове против войната поетесите изхождат от позицията на хуманизма — от болката и тревогата за човека в тези години на отчужденост и бездушие, през страданието за съдбата и бъдещето на човечеството, до открито заклеймяване на войната. В много от стиховете им може да се долови и един по-активен, по-борбен хуманизъм. Той е резултат на вътрешното им убеждение, на стремежа им духовно да откликват на повелите на времето, разбирайки нуждата от по-активно вмеселателство, от по-ярко изразена позиция в драмата на тези събития. Затова допринася и цялата антифашистка и антивоенна кампания, предприета от прогресивните творци и разтревоженото човечество в световен мащаб от средата на 30-те години, от които поетесите не остават откъснати. Мария Грубешлиева посещава Испания през 1937 г. във връзка с писателския конгрес за защита на културата, на който участвуват такива видни творци като Андре Малро, Ана Зегерс, Алексей Толстой, Иля Еренбург, Антонио Мачадо и др., които изразяват духовната си съпричастност към идеите на испанския народ и предупреждават за заплахата от фашизма за цялото човечество. Багряна и Бленика са участници в конгреса на ПЕН-

¹ Книгата на Весела Василева „Стихотворения. Лирични фрагменти. Писма“ излезе през 1981 г.

клуба в Прага през 1938 г., на който се чувствуват тревогата от идващите буреносни събития (Чехословакия тогава е непосредствено застрашена), непреклонното желание на всички творци да живеят и работят в мир и същевременно — чрез речта на Жул Ромен — правото им да защитават демократичните ценности в името на хуманизма, на изкуството, на цивилизацията.² Весела Василева придружава баща си на конференцията в Осло през 1939 г. и се вълнува от обществено-политическите събития в международен мащаб. . .

Мнението на видните представители на световната общественост по въпроса за заплахата от нова война и мястото и ролята на творците през тези напрегнати за целия свят дни е оказало влияние върху българските поетеси. Борбеният хуманизъм, който зазвучава в стиховете им, е показателен за идейното им израстване, за моралната отговорност, която чувствуват пред народа и човечеството.

Във връзка с хуманизма е и един друг важен въпрос — за позицията на поетесите по въпроса за войната: доколко те разбират същността на войната, класовия ѝ характер, доколко успяват да проникнат в големия двубой на епохата. Като се изключи Мария Грубешлиева, която открито споделя възгледите на писателите комунисти, останалите авторки условно принадлежат към групата на творците—демократи и хуманисти. Независимо от това стиховете им въздействуват със силата на хуманистичните идеи, с будното гражданско чувство, с изобличителния патос против войната.

Отношението на поетесите към войната се подготвя още в началото и средата на 30-те години, когато успоредно с преживените разочарования, с анализите и равностетката на натрупания жизнен опит, с горчивите констатации, свързани с човешкото несъвършенство и несправедливото социално устройство, се чувствуват и тревогата им от наближаващата катастрофа. В същия период в стиховете им зазвучава стремежът да бъдат по-близо до своя народ, до човека от народа.

Това добре проличава в поезията на Багряна. Отношението ѝ към войната не може да се разбере напълно без „Животът, който исках да бъде поема“, без „Сеизмограф на сърцето“, където бие тревожното сърце на поетесата, разтревожена от бездушието и алчността на този век — в тези стихове можем да открием характеристиката на годините, които предшествуват войната, живота, който „върви с железни стъпки и с главоломно устрем“, събитията, които „връхлитат и бушуват“, човешките съдби и народи, които „вихърът помита“ („Остров“). И в това тревожно време поетесата желае парашутът да я върне към земята, към хората („Парашутът-2. Върни ме!“).

През 30-те години Бленика написва творби, които са израз на будното ѝ социално чувство, на духовната ѝ съпричастност към бедните („Благословеното дърво“, „Планинска балада“), на желанието ѝ никога вече да няма война („При Ахелой“). Поетичните ѝ размисли за любовта и майчинството, стиховете, от които блика преизпълненото ѝ с обич сърце, мъдрата ѝ философия за живота открояват една духовно богата, нравствено извисена личност, която не може да остане безучастна към драматичните обществени събития и съдбата на българския народ. В молитвата на жътварката („Молитва на жътварката“), в чиито думи светят болката и надеждата на всички жени от народа, се откроява желанието ѝ да няма „войни“ и „пепелища“, в мирен труд жените да изкарват с мъжете си хляба. Стихотворенията „Село“, „Селски жени“, „Молитва на жътварката“ и др. са показателни как в своите духовни търсения Бленика се приобщава към човека от народа и творчеството ѝ става изразител на неговите съкровени пориви и идеали.

Идеята за родното преминава като лейтмотив през цялото поетично творчество на Магда Петканова. Но като че ли най-ярка художествена реализация този мотив има в стихосбирката ѝ „Кавали свирят“ (1939) и стихотворенията, писани в периода 1939—1944 г. Стиховете ѝ от тези години са поетичен документ за дълбоката връзка между нея и родината, родната земя, родния дом. Чувството на обич към всичко родно е дълбоко стаено у нея, тя го пази като „малко плодно зрънце“ („Пробуждане“) в своето сърце, то е в кръвта ѝ. В напрегнатите години преди и по време на войната идеята за родното в поезията на Магда Петканова се превръща в символ на духовна устойчивост.

² Подробно за дейността на ПЕН-клуба информира Г. Цанев в сп. „Изкуство и критика“, 1938, кн. 6.

В творчеството на М. Грубешлиева темата за войната е пряко свързана с темата за Родната, за народната съдба, за социалното неравенство. Преди да стигне до заклеяването на войната, поетесата заклеява несправедливо устроеното общество, от което страда човекът от народа.

В поезията на Димана Данева се чувства също желанието ѝ да бъде близо до хората, да сподели с тях своите вълнения и мечти, да им посвети живота си, да им отдаде своето „топло“ и „обичащо“ сърце. В стиховете ѝ навлиза усещането за духовно родство, духовна близост между нея и народа, който тя така поетично охарактеризира: „Тоя волен народ със звезда в душата в затвор се не спира!“ („Писмо до баща ми“) И тук се чувствава едно „приземяване“ на поезията, нужда да се откликне на духовните тревоги и въжделения на хората.

Така, преди да стигнат до отрицанието на войната и успоредно със заклеяването ѝ, у поетесите се поражда необходимостта да бъдат по-близо до човека от народа, до неговите духовни ценности, да станат изразителки на съкровените му пориви. В тези съдбовни дни те намират духовна опора в народа, във верността към народните идеали.

Поетесите не пестят черните краски, с които говорят за войната. За тях тя е синоним на разруха, на антицивилизация, тя пречи на творческия устрем у човека, на естествения му стремеж да създава, да гради. Зловещи, близки по образност и настроение са картините, които те пресъздават. Войната — това са пламъците, поглъщащи град след град, земята — „изпотъпкана“, разтърсена чак до дъно, сирените, които пеят с тръбен глас, убитите жени и деца (Багряна); това е облакът градоносен, който лази и простира пипала (Бленика); това е дивият стоманен вой, зловещият вятър, който вес, разрушава и пали (М. Петканова); това е бръмченето на тежките птици, хвърлящи смърт, трясъкът на бомбите, раззиналата „в пана уста сирена“ (В. Василева). Зад зловещото изображение на войната изпъква една дълбоко хуманистична позиция.

Особоно мрачна и потискаща картина са редиците от войници, които вървят:

Бленика:

Вървят, вървят редици сиви
под здрачното небе,
мъглявината ги закрива.

(„Тревожни дни“)

Е. Багряна:

И хиляди, и хиляди обречени
вървят напред с белязани чела.
Каква редица тъмна, безконечна
и път, застлан с пронизани тела...

(„Мощ“)

В. Василева:

Някъде сиво-зелени редици
бавно вървят — и върви песента,
нали сега е война.

(„Някъде пеят войници“)

Бл. Димитрова:

А после безспир през дъждовните вечери
се плъзгаха дълги, безкрайни редици:
с дъждовния ритъм вървяха далече,
в шинели загърнати сиви войници.

(„Фенер“)

Употребата и повторението на глагола „вървят“ в тези стихове изразява мрачно предчувствие, очакване на нещо зловещо, поражда мисълта за срещата със смъртта, внушава тревожна монотонност, затишието пред бурята, която ще се разрази. Същевременно на един втори план се усеща тревогата, мрачното настроение. Неслучайно и „природата“ в тези стихове е тъжна, потискаща.

Но майчиният поглед вижда в редиците не войника, а човека, сына, другаря:

Бленика:

И всеки е баща и син, и брат,
с сърце от плът и кръв дошъл на тоя свят.
(„Тревожни дни“)

М. Грубешлиева:

Ще метнат раници, ще тръгнат
бащите, братята и синовете.
(„Видение“)

На войната се противопоставят естествените човешки отношения, съкровенията чувства на обич и привързаност към семейство, дом, близки, нравствената същност на човека.

Неотмислен образ в стиховете на поетесите за войната е образът на майката. Тя не се сражава, не е сред войнишките окопи, на фронтовата линия. Но нейното сражение е непрестанно и не по-малко страшно — с мислите, с цялото си майчино сърце тя се противопоставя на смъртта, защото знае цената на човешкия живот. Образът на майката просто се връзва в творчеството на поетесите и се превръща в символ на трагичното. Защото за жената войната е преди всичко отнемане и осакатяване на човешкия живот, който тя дава. . . Израз на този трагизъм е неоткритият майчин вопъл при вида на осакатения син, връщащ се от фронта („Видение“ — М. Грубешлиева); черната забрадка на майката, така пестеливо и ярко илюстрираща страданието ѝ („Фенер“ — Бл. Димитрова), молитвата на жътварката, изправена пред иконата („Молитва на жътварката“ — Бленика), майчината „огромна скръб — неразбиваема, която е пристегнала земята като пръстен“ („Майка“ — Д. Данева). Еднакви са майките в тревогата и страданието си за децата, еднакви са със силата на своята обич — това е идея, която звучи в много от антивоенните стихове на поетесите:

Нямаш раса и нямаш народност,
една и съща със сърцето си майчино —

казва Димана Данева в стихотворението „Майка“.

Майчината обич на фона на обществените събития ярко изпъква в поезията на Магда Петканова („Априлска утрин-II“, „Майка“, „Войната свърши“), където хуманистичните идеи и антивоенните настроения се открояват по-ясно именно в края на 30-те и началото на 40-те години:

Тогаз какво да ни зарадва,
нали и ужасът личи —
бди като острие на бравда
дори в детските очи.

(„Априлска утрин-II“)

Човеколюбивото сърце на честния творец и жената-майка се обявяват против безумието на войната, в защита на живота и на децата, които имат право да му се радват. На войната М. Петканова противопоставя светостта на безграничната майчина любов, идеята, че чувствата между майката и детето са особено съкровени.

Образът на майката е свързан с този на детето. Детските плачове иззад стените („Херкулес на XX век“ — Е. Багряна), ужасът в детските очи („Априлска утрин-II“ — М. Петканова) са и болка, и вик, и присъда, и предупреждение, преляло от разтревоженото сърце на майката.

За поетесите войната е не само разрушение на постигнатото, на съграденото от човека, антицивилизация. Те търсят и виждат отражението на войната в съзнанието, в душевността на хората. Дулата, „насочени едно към друго“ („Днес“ — Бленика), войниците, изправени „едни срещу друг, / / млад срещу млад“ („Молитва“ — В. Василева) са картини, които подчертават антихуманния характер на войната. Хората са изпълнени с тревога, напрежение, със сковащи от лед сърца и тягостни предчувствия. Студ е обхванал душите на хората, жадуващи обич и топли-

Едно от най-силните стихотворения на Весела Василева с антивоенна тематика е „Пролет“. Хуманизмът ѝ струи тук от всеки стих, разкриващ ярка, драматична картина:

— естетическо внушение на творбата до голяма степен се дължи на контрастен похват тук. Това е контрастът между „цъфналата пролет“ и разкоито разхождат ослепелите младежи, контраст между това, че нещата вят, тя следва своя кръговрат, но с хората се е случило нещо невъзвратимо, нещо, което никога не могат да върнат. Тук става дума не само за физическите рани, които причинява войната. Ослепелите войници цял живот носят последиците на войната и тяхното физическо страдание ще се слива с огъмка — на тях и техните близки. И като логичен въпрос прозвучават фи-

Това е въпрос-обвинение. И същевременно доказателство за това как младата поетеса започва да разбира класовия характер на войната. Защото зад този въпрос се долавя и другият — защо обикновените хора стават жертва на нечий нечисти стремежи и цялата тежест на войната пада незаслужено върху тях? Ослепелите младежи са бивши войници, сражаващи се за Третия райх. Жестоката им съдба е присъда над войната и над безумието на хитлеристките идеи. А като се има предвид и фактът, че тези стихове са писани във фашистка Виена през 1943 г., то творбата на Весела Василева добива антифашистка насоченост — не открита, не декларативна, но силно въздействаща, внушена по един друг път — чрез драматичната картина и мислите и чувствата, които тя поражда. Въсъщност идеята за истинността на идеала, за който се сражават войниците, е изразена много по-рано от авторката — още през 1943 г. В „Лицата им са бледи и затворени“ тя се съмнява в това „доколко верни „истините“ бяха“, доколко верен е пътят, по който вървят

147

(„Неверен може би, но вече начертан“). Неслучайно „истините“ са в кавички. Защото това, за което воюват, не може да бъде голямата истина, голямата правда.

Весела Василева сама става жертва на войната — ремаркетът на един военен камцион я премазва на тротоара.

Темата за войната в творчеството на жените-поетеси е непосредствено свързана с проблема за човешкото щастие. Не може да има човешко щастие, щом влюбените са разделени, майките разтревожени за живота на своите деца, а бащите и синовете загиват на фронта. Тази основна идея се преплита с един траен мотив — че войната отнема възможността на човек да бъде истински, докрай щастлив. Макар и различно художествено интерпретиран, този мотив завладява със силата на хуманистичното чувство, с искреността, със своята спонтанност. Колко ясно е изразено това идейно сходство, се вижда от стиховете:

Багряна:

Защото как се пее и усмихва, и въздиша
и как се шепне за любов и радост —
с противогазовата маска на лицето?

(„Херкулес на XX век“)

М. Грубешлиева:

И си мисля: не са ли напразни
всекидневните дребни тъги: —
да ревнуваш, да любиш, да мразиш
посред толкова мъки и гибел?

(„Време“)

Бленика:

Що сме ний със нашто малко щастие
днес, кога светът в пожар гори?

(„На перона“)

В. Василева:

Мисля си, не е ли странно
да обичаш — тъкмо в тия дни.

(„Писмо“)

В мотива за любовта, така характерен, ярък и нюансиран в творчеството на поетесите, през този период се забелязва преобладаването на драматични и трагични нотки. В дните „пропити с неизвестност“, любовта остава сякаш неизживяна („В снеговете“, „Без вест“, „Зимно писмо“ — Е. Багряна). „Писмо“ на В. Василева е изпълнено с горчива болка, тревога, умора: и за нея войната пречи, тегне над любовта.

В това „време размирно“ (Багряна) в съзнанието на В. Василева и Багряна оживява детството. За Багряна то е „нещо скъпо, което дълбоко в сърцето лежи“ („Рождество—1942“). Весела Василева с горчива мъка осъзнава, че за нея вече приказките няма да оживеят („Къща във Виена“). В поезията и на двете устремът към щастие, към синята птица е прекъснат от напрегатите съдбовни събития.

Проблемът за човешкото щастие изпъква и в творбите на Блага Димитрова през този период. В стиховете ѝ, от които блика младежка жизнелюбност, в размислите ѝ за живота и взаимоотношенията между хората, за града, се откроява тревогата ѝ от човешката отчужденост. Стихотворението „Фенер“ е особено показателно не само за творческия почерк, за художествените търсения на авторката, но и за външните ѝ през тези напрегнати години. То е израз на едно настроение, типично за годините на войната — тревогата и напрежението, породени от международните събития:

и грабеха всички последните вестници
и гледаха черните букви: война.⁴

⁴ Печатано във в. „Литературен живот“, бр. 2 и 3 от 8. XII. 1942 г.

Тревога за съдбата на човечеството, съчетана с вярност към българския народ и очакване на един утрешен по-съвършен свят са характерни за стихотворенията на Багряна от стихосбирката ѝ „Мост“ (1937—1943). В тях се усеща тътепът на войната, „ритъмът задъхан на епохата“, болката за хората, обречени на гибел:

Света — с войните, катастрофите, глада,
с минирани морета под леда
и разгромени с бомби градове. . .
Със задушени викове в развалините,
прегазени от танкове жени
и детски плачове иззад стените
на жилищата, втрещени сред студ и мрачина.

(„Херкулес на XX век“)⁵

Най-ярка художествена реализация на темата за войната Е. Багряна постига в „Клоунът говори“⁶ — едно от върховите постижения на антивоенната ни лирика, въздействащо с яркото, оригинално изобличение на войната. В основата на стихотворението е трагичното чувство, породено от нея, обезценила човешкия живот. Зад пародията, гротеската, фарса — основни художествени похвати тук — изпъква чудовищната картина на войната. Болка, негодувание и протест бликат от стиховете, които тук са доста прозаизирани. И това прозаизиране не е случайно — то съответства на прозата на живота — огрубен, обезценил духовните ценности и даже самия човешки живот.

Зад образа на клоуна не е трудно да се види истинският подпалвач на войната и с това стихотворението на Багряна добива открита антихитлеристка насоченост.

Иронията и сарказмът са основен художествен похват и във „Видение“ на Мария Грубешлиева, в чието творчество антивоенните настроения са траен мотив. След участието си в Писателския конгрес за защита на културата в Мадрид, Валенция и Барселона през 1937 г. тя написва книгата си „Какво видях в Испания“. В разказите ѝ за тази страна звучи болката за трудолюбивия и отзивчив испански народ, в описанията на бомбардировките, когато загиват най-много жени и деца, се чувства протестът ѝ срещу несправедливата война.

За разлика от другите поетеси нейната лирика има по-ангажиран характер, а в отношениято си към войната проявява ясно разбиране за класовия ѝ характер. Картините, нарисувани във „Видение“, макар и представени като поетични видения, са осъществими — наблюдаващата война скоро ще се представи с цялата си жестока реалност. Ако в началото на творбата доминират саркастичните моменти и иронията: триумфалното спускане на знамената, генералите, които изваждат от килерите потъналите си в прах и нафталин униформи, а с тях и своето родолюбие, дотогава „дълбоко в душите си прибрали“, то постепенно в стиховете ѝ навлиза чувството за трагизъм. Но поетесата отново иронизира: ранените са закичени с ордени — това обаче е ирония, зад която изпъква болката ѝ за хората. Кулминацията на чувството е в последните стихове, които откриват лика на майката, посрещнала осакатения си син от фронта. В мъчително потръпващите ѝ устни се чете присъдата над войната, присъда, бликнала от майчиното ѝ сърце. Възмущение, омраза и протестен гняв излъчват тези стихове, прозрели класовия характер на войната, на която стават жертва обикновените хора.

Интересно е, че и в „Клоунът говори“, и във „Видение“, в които доминира чувството за трагизъм, основен художествен похват е иронията. Може би точно от контраста между трагичната същност на нещата и този художествен похват, чрез който са поднесени, се поражда силното въздействие на творбите.

В стиховете на поетесите често се среща думата „тревога“. Багряна написва стихотворението си „Тревожна пролет“, Бленика — цикъла „Тревожни дни“, за Весела Василева дните, в които живее, са „голямата тревога“ на човечеството. Тази тревога е причина в стиховете им да зазвучи драматизъм, породен от несъответствието между жаждата им за мирен, творчески живот и жестоката социална действителност, между устрема им към красотата и грозното лице на войната, между съкровено то им майчино чувство и тревогата за децата.

⁵ Печатано в сп. „Златорог“, 1940, кн. 2.

⁶ Пак там.

Този драматизъм прозвучава особено ярко в стиховете на Бленика. Стихотворението „Тревожни дни“ и „Днес“ със силата на антивоенния си хуманистичен патос, с пламтящата тревога за съдбата на човечеството, с искрената, дълбока болка за хората са едни от най-силните антивоенни творби в нашата поезия. В нарастващата тревога на дните тя не може да спре хуманистичния повик, бликнал от сърцето ѝ:

О, земна гръд!
От векове по теб вървят редици сиви,
от векове кръвата човешка те залива,
а знам: жадуваш ти не кръв, а справедливост!

(„Тревожни дни“)⁷

Вълнение за съдбата на човечеството, гневен патос и ярка хуманистична позиция против войната са изразени в стихотворението „Днес“. Чувства се болката на поетесата за хората, достигнали върхове в науката и изкуството, задълбочили знанията си, но... пак не станали по-мъдри, щом отново влизат във война, щом отново „всичко се решава пак със сила“. Вълнението ѝ намира израз в директните въпроси, които подчертават драматизма, породен от бесилието на човечеството да спре войната. Стиховете на поетесата зазвучават като открита присъда, като смел, протестен вик:

Къде сте вий, учени, философи, инженери,
професори, химици и физици;
най-сложни уреди и формули намерили?
Къде сте вий, писатели, прославени артисти,
държавни политици и икономисти
от всички земни материци?...
Нима днес ни един не знае
спасителната формула, с която
стихията да обуздае,
магическия жест — да спре войната?...
Нима е мисълта ви толкоз бедна,
изкуството ви толкова безсилно
пред зиналата днес човешка бездна?
О, всичко е тогаз напразно било!

Горчивината и болката, изпълнили последния стих, градират в гневен патос, изразен във финалната строфа на творбата:

О, зачертайте всички страници —
записани в културната история!
Унищожете всичките лаборатории
и прогласете, че до днес
човекът е дивак останал!

(„Днес“)⁸

Болката от безсилието на човечеството „пред огъня и тежкото олово“ е изразена чрез оригинална художествена идея и в „Параклис в планината“. Образът на Исус, който тук е само поетичен символ, е въведен, за да засили усещането за трагизма на епохата, да внуши по-силно човешкото страдание.

Още една поетеса използва библейски образи и елементи с ново съдържание — това е Весела Василева. И при двете това не е случайно. „Религиозните“ образи и елементи те използват с определена художествена цел — да противопоставят именно тях, превърнали се в символи на човешка справедливост и хуманност, на войната; да противопоставят чрез тези образи-символи силата и безсмъртието на духа, духовните стойности в живота на огрубелия и ожесточен

⁷ Печатано в сп. „Изкуство и критика“, 1941, кн. 1.

⁸ Печатано във „Вестник на жената“ от 10. IV. 1940 г.

век; човешкото страдание — на вярата в справедливостта. По този начин на идеята съответства оригинален художествен еквивалент и тя звучи по-силно, по-въздействащо.

Стихотворението „Молитва“ е една от най-ярките антивоенни творби на В. Василева. За него П. Динеков казва: „Не се боя да твърдя, че това е едно от най-хубавите антивоенни и хуманистични стихотворения в българската поезия.“⁹ То завладява със своя патос против войната, с болката за съдбата на хората, с благородните помисли на поетесата за повече справедливост и любов между тях. Оригиналната поетична форма: особената „рамка“ на стихотворението, своеобразната композиция, интересното му структурно изграждане, използването на библийски и евангелски елементи, които са само символ, съответствуват на силната антивоенна идея, вложена в творбата:

Кажи ми, защо
забравиха людете твоя завет?
Над целия свет
след много години на труд,
на думи и книги
ще хвърлят барут.
Ще викат: разпни ги!
Един срещу друг
млад срещу млад
ще се бият.

И изведнъж в стиховете се откроява една още по-силна, завладяващо-тревожна мисъл:

А децата ще скрият
— да ги пазят
за нова война.

В стиховете на Весела Василева думата война звучи сякаш по-тревожно, по-трагично. Поетесата умее да я вплете така в контекста на стиха, че тя да зазвучи много по-смысловено натоварена и да се открие сама за себе си като трагичен факт. Мисълта за войната е тревожна и напращаща се и тя не иска и не може да избяга от нея. Това говори не само за хуманистичните чувства, които я възбудят през този период, но и за осъзната гражданска позиция, която поетесата знае, че е длъжна да заеме в тези тревожни дни на войната.

Жените-поетеси изпитват майчина тревога за цялата природа. За тях войната е особено поругаване на земята, дадена на хората не за да бъде покрита с „човешка кръв и смърт и вопли“ („Априлска утрин-II“ — М. Петканова), не за да бъде с кръв петнена („Пещерен човек“ — М. Грубешлиева, „Днес“ — Бленика). Болка за земята, „превърната в кипящ вулкан“ („Днес“ — Бленика), за „израненото земно тяло“, разтърсено чак до дъно („Бранна зима“ — Багряна), за земята, „осеяна с дълбоки рани“ („Априлска утрин-II“ — М. Петканова), се чувства в стиховете им. Бленика и М. Петканова свързват образа на земята с този на майката. За Бленика тя е „земна гръд“ („Тревожни дни“), жадуваща справедливост, за М. Петканова тя е „готова да отрони плод“, „готова всички да нахрани / с пълнокръвната си гръд“ („Априлска утрин-II“), тя е майка-земя еднакво за всички. И у двете поетеси обаче идеята е една — жажда за мир, когато земята няма да е покрита с кръв и рани, а като майка ще дарява плодовете си на хората.

Образът на земята като част от поетиката на жените-поетеси е свързан със спецификата на женската им природа. Защото общото между земята и жената е, че те са кодирани в себе си вечността, тъй като са свързани преди всичко с даването на живот. Но съзнателно или не, не включват ли поетесите в образа на земята и едно друго значение, един друг подтекст? Земята като своеобразен символ на вечността, на раждането и умираването, на непрестанния кръговрат, не поражда ли усещането за своеобразен оптимизъм, за една особена победа на живота над смъртта?

В стиховете на поетесите може да се открие цялата гама от чувства, които поражда войната: от тревогата и болката до гневния изобличителен патос. Но никъде няма отчаяние. Напро-

⁹ В предговора към книгата на Весела Василева „Стихотворения. Лирични фрагменти. Писма“. С., 1981, с. 11.

тив — даже и в тревогата им се чувствава жизнеутвърждаващ поглед към света, своеобразно жизнелюбие. Неслучайно Е. Багряна и М. Грубешлиева подготвят стихосбирки, озаглавени „Мост“. Може би това е част от онази жизнена сила и устойчивост, характерни за българката? Именно тях поетесите противопоставят на войната. Това особено ясно проличава в стиховете на Багряна. Войната изостря сетивата у поетесата, жаждата ѝ за живот. Сякаш досега със смъртта прави живота още по-красив, слънцето — „по-недостижимо ярко“, въздух — „по-неуловимо чист“ („Връх“). На войната Багряна успява да се противопостави с неизчерпаемата си жизнена сила, с уменията си да се радва на живота. Детските викове и смях, дъхът на изкълчилата нива, слънчевият лъч, който пронизва стъклото, тръпчивият вкус на „див плод под езика“ са мигове красота, която изпъква още повече на фона на това „време чудовишно“.

Същите настроения са добре подчертани и в някои от стиховете на Димана Данева („Въторг“, „Вик“, „Сърдечност“, „На майка ми“, „Сърце“) и Весела Василева („Топла есен“, „Обич“, „Пролет“ (1941 г.), „Раздяла“, „Не е ли малко тъжно“).

Именно в тези дни, „кога куршуми тоя свят коват“, блика и буйната жизнерадост на Блага Димитрова:

И изведнъж усецам вълчи глад
за слънце, за любов, за някаква прекрасна музика,
и страшно мил ми става тоя свят
с градините на къщите, с оградите охлузени.

(„Студентски дни-3“) ¹⁰

Жизнелюбието, духовната устойчивост на поетесите са свързани с вярата им в друг, по-светъл живот. В стиховете им мотивът за войната е неразделно свързан с мотива за бъдещето, за вярата в него. И независимо че тази вяра не е конкретизирана, тя говори за оптимистичен, ведър поглед към живота и света. Това най-ярко е изразено в поезията на Е. Багряна. Вихърът, рождеството, бурята, белият кораб, пролетта или мостът са всъщност образи-символи, които говорят за очакването на нещо, което ще промени света и ще го направи по-справедлив. Ето защо толкова често се срещат в стиховете ѝ изрази като: „новия, утрешен свят“, „новото щастие“, „нови пътища“, „редици нови“, „нови дни“ и др.

За М. Петканова кавалите отново ще засвирят и хората ще се върнат към своето творческо ежедневие („Кавали свирят“):

Тежките дни са тежко олово,
падат, но болката свети —

(„Кавали свирят“)

изповядва тя и от тези думи блика сякаш целият стоицизъм и жизнестойчивост на българския народ.

Д. Данева трепетно очаква бъдещето, когато: „Друг живот като светла вълна ще се плисне навред“ („Вик“).

Във финалните стихове на „Фенер“ (Бл. Димитрова) също доминира вярата „в близкото бъдеще, в близките дни“ и в „новите хора и новото време“.

Но вярата на поетесите е свързана с една по-активна, по-борбена позиция, която те проявяват в тези дни. В „Тревожна пролет“ Багряна заявява готовността си да участва в „двубоя мощен“ и отладе дъха си за доброто; в един втори план на „Днес“ изпъква идеята на Бленика, че хората трябва да воюват за своето бъдеще; „В тоя век на войни, на барут и задъхани стонове“ („Вик“) Д. Данева мечтае за по-щастливо бъдеще и с младежка призивност прогласява, че човек е „длъжен да вярва в него“.

Така зад подобни настроения се чувствава и един по-активен, по-действен хуманизъм.

Отричайки войната, чувствата на поетесите градираат във възходяща линия. Прави впечатление, че в най-въздействащите антивоени стихотворения — „Клоунът говори“ и „Херкулес на XX век“ на Багряна, „Днес“ и „Тревожни дни“ на Бленика, „Видение“ на М. Грубешлиева,

¹⁰ Печатано в сп. „Изкуство и критика“, декември 1943 г.

„Молитва“ и „Пролет“ на В. Василева — кулминацията на чувството и силата на идеята са изразени в поантата. Това засилва идейно-художественото им звучене.

Също така стиховете, където идейно-естетическото съдържание е по-наситено, по-концентрирано, са всъщност стихове-въпроси: директни, смели, открити, които изразяват известна публицитетност, напрежение, а също недвусмислената и категорична присъда над войната. Така поетесите сякаш повеждат един диалог с хората и излизат на още по-активна позиция, защитавайки я с жар и непримиримост.

В творбите на поетесите за войната има не само идейно сходство. Те са близки и в своите художествени търсения. Така например контрастът като художествен похват доминира в стиховете им. У Багряна това е контрастът между непреодолимата ѝ жажда за живот и смъртоносните дни на войната, между тревожното настояще и вярата в светлото бъдеще. У Бленика и М. Петканова — между светостта на майчиното чувство и тревогата за бъдещето на децата; у М. Грубешлиева — между възприемането на войната от различните социални слоеве; у В. Василева, Д. Данева, Бл. Димитрова — между младежката им жизнерадост и идеали и трагизма на епохата, в която живеят. Актуалността и важността на темата за войната сякаш изискват и по-ярки, по-силно въздействащи художествени похвати. Е. Багряна и М. Грубешлиева използват иронията; Бленика и В. Василева въвеждат даже „религиозни“ елементи, за да изразят едно по-ново съдържание; в „Днес“ и „Тревожни дни“ на Бленика силно въздействуват задъханите въпроси, повторенията, градацията на чувствата на болка, тревога и гняв; поетесите често използват оригинални художествени метафори.

В стиховете на жените-поетеси за войната хуманизмът им е намерил и една друга форма на художествен изказ — за тях сякаш цялата природа е против войната, целият свят е съпричастен към болката на честните хора. За Багряна „жилищата са втрешени сред студ и мрачина“, зимата ще опъне „бинтове бели“ над „димящите зинали рани“; за М. Грубешлиева „ще алене слънце от скръб и срам, а за В. Василева — и „хубавите къщи“, и „каменният Моцарт“, и „устремите очи на черквата“ сякаш „сънуват нечие завръщане“.

В края на 30-те и началото на 40-те години една идея е изразена по твърде сходен начин в стиховете на поетесите — идеята за единството между хората, които всъщност живеят на една земя и под едно небе, които навсякъде, независимо от времето, пространството и границите, са близки в своите духовни търсения и стремежи, които еднакво обичат и страдат. Това говори за ярко демократично начало в тяхната поезия, за единство в тревогите и мислите им за човечеството, за един по-висш хуманизъм, зазвучал от любвеобилното им сърце. Изпълнена с възторг от летенето, от бялата птица, понесла я в просторите, Багряна възкликва:

Къде са границите на държавите,
приятелите, неприятелите?

— Една земя!

— Едно небе над нея!

(„Птицата с моторното сърце“)

Дора Габе, която в този период пише стихове за деца, написва и стихотворението „На границата“¹¹, в което изразява идеята, че границите само условно разделят хората, които „едно небе покрива“ и:

те знаят: че земята е една,

а границите, постът — са измама!...

М. Грубешлиева, отричайки жестокостта и алчността на XX в., се връща в размислите си към пещерния човек, който не е поставял граници, за когото родината е цялата земя:

Не си поставял знак и синур,

и с никого не си делил

земята — твоята родина.

(„Пещерен човек“)

¹¹ Печатано във в. „Родно изкуство“ от 1. VII. 1940 г.

Бленика в миг на радост и опиянение от живота възкликва:

Родна ми е цялата земя.

(„Пролетен вятър“)

Подобна интерпретация на този мотив има и у Весела Василева, за която духовният полет на човека надхвърля времето и пространството. Дълбоко развълнувана от музиката на Бетховен, от човешкия гений, тя изповядва:

и музиката властно пее,
че времето и границите между хората
са победени. . .

(„Бетховен“)

Победени — от величието на духа, от силата на творческата природа у човека.

Така в края на 30-те и началото на 40-те години безпокойствието на поетесите за съдбата на хората от целия свят ги извежда до още по-ярка хуманистична позиция — опoетизиране на духовната близост между хората.

Единни в отрицанието на войната, поетесите са единни и в радостта, с която посрещат свободата. „Рождеството“ на новия ден е дочакано, мечтаното бъдеще е вече настояще. В деня на свободата Д. Данева създава едно от най-хубавите стихотворения в нашата поезия, посветени на този ден — „Писмо до баща ми“. Неподвижна, на болнично легло, „но с запалена кръв и с мисли разтичани“, тя написва стихове, изпълнени с радостно опиянение от празника. За нея този ден е край на войната, на несправедливостта и човешкото страдание. Неудържимо вълнение изпълва стиховете ѝ:

Аз лежа, неподвижно лежа, но е синьо в душата ми.

Чувам звънките маршове, виждам бодри лица,
лъснати шмайзери. . .

Натежах от възторг и не зная как ще осъмна —
искам поздрав да пратя,

със сърцето си, татко, да гръмна.

И сякаш продължение на писмото до баща ѝ е другото писмо — „До любимия на фронта“. Нежната обич към него в тези стихове се преплита със силните патриотични и хуманистични чувства, които я вълнуват в дните на Отечествена война — тя знае, че той отстоява свободна България, че воюва за бъдещето, когато „животът с нови дни ще се разлисти“ и хората ще живеят в мирен труд.

Други са мислите и чувствата, които вълнуват поетесите в дните на Отечествена война. В стиховете им пак има тревога, защото пак е война, но има и друго голямо чувство, което ги владее: предаността към майката-Родина, верността към справедливите идеи. По време на Отечествена война М. Петканова вижда в защитниците на родината не войниците, обречени на смърт, а пламенните бойци, защитници на скъпи човешки идеали („Среща с Осма дивизия“). Багряна изпраща своя син на фронта, но тревогата ѝ е заглушена от вярата на целия народ в похода на бойците за справедливост („До моя син на фронта“).

Краят на войната е ден, велик за всички и особено за изтерзаното от тревоги и очакване майчино сърце. В стихотворението на М. Петканова „Войната свърши“ майчината обич сякаш избликва с нова сила именно с възвестяването на мира, когато майките могат да заспят, спокойни за своите деца. И все пак майките не остават спокойни. Годици наред след победата над фашизма и най-малката тревога за нова война ги извежда от душевно равновесие, за да откликнат с нови, неподозирани сили и да заявят своето категорично „Не!“ на войната. В името на живота и бъдещето на човечеството настража застават „детските и майчини очи“ („Кой“ — Бленика).

В края на 30-те и началото на 40-те години в българската поезия се откроява протестният вик на жените-поетеси срещу войната, която те заклепват за открита гражданска и публичистична страст. Единството в отрицанието ѝ не лишава от разнообразие трактовката на тази тема в поезията им. У Багряна присъдата над войната е свързана със силен оптимистичен поглед

към бъдещето; у Бленика — с публицистична страст и призивност към човечеството да преодолее безсилието; у М. Грубешлиева — с акцентуване на класовата същност на войната; у М. Петканова — с тревога за съдбата на децата; у В. Василева, Д. Данева, Бл. Димитрова — с драматичния сблъсък между жизнелюбието на младостта и трагизма на дните, в които живеят.

Отблъскващият образ на войната, внушен по оригинален художествен начин, се превръща в символ на всичко грозно и античовешко, на антицивилизация и регрес. Тревогата от събитията поражда драматизма в стиховете на жените-поетеси, но същевременно и вярата в заклещияването на войната, те стават изразителки на един активен хуманизъм, за който не съществуват условните прегради между народите, един хуманизъм, утвърждаващ правото на човека да живее и твори в мир.

ПЪРВИЯТ КРИТИЧЕСКИ ОТЗИВ ЗА ТВОРЧЕСТВОТО НА АНГЕЛ КАРАЛИЙЧЕВ В ПЕРИОДИЧНИЯ ПЕЧАТ

НИКОЛАЙ ПЪРШЕВ

Ранните творчески прояви на Ангел Каралийчев и по-конкретно неговата първа печатана творба в свободен стих „Орелът“ (в сп. „Ученическа мисъл“, кн. I, 1919 г.) е предмет на критически преценки както от неговите връстници, така и от по-сетнешните изследователи на цялостното му литературно развитие. За своите първи литературни стъпки той в повечето случаи получава ласкави отзиви, обграден е с внимание и очакване. Списание „Ученическа мисъл“, където се появява първото му стихотворение, излиза под редакцията на гимназиалните учители Хр. Стоянов и С. Ганев в Русе в смутните години след националната катастрофа от загубата във войните.

При разглеждане творчеството на Ангел Каралийчев във връзка с отпечатването на „Орелът“ се отминава една критична бележка, публикувана в списание „Ученическа мисъл“ през 1919 г. в кн. 2 и 3, с. 60. Това непретенциозно критическо мнение е първото утвърждаване на неговите творчески опити, а не както се отбелязва от някои негови изследователи: „През 1921 г. ... К. Друмев, ученик от десети клас, от Стара Загора, публикува отзив за „Орелът“ и това е първата по-обширна преценка за младия автор“ (С. Коларов. А. Каралийчев. Критически очерк. С., 1976, с. 9).

Веднага след публикуването на „Орелът“ в следващия брой на сп. „Ученическа мисъл“ се появява споменатата кратка по обем критическа бележка, написана от ученик от Търновската гимназия без подпис. Анонимността ни дава основание да предположим, че това е някой от познатите или близки на Каралийчев другари. От тази бележка се ражда и първият спор в творческото утвърждаване на поета, тъй като в края ѝ редакторите на списанието поместват и своето мнение. То е противоположно в критическите оценки и говори недвусмислено, че те явно са доловили дарованието на бъдещия именит творец, загатнато в не толкова издържана, но привлекателна юношеска изповед. Още с публикацията на стихотворението, в няколко реда под него, редакционният комитет изразява оценката и положителното си мнение: „Б. Ред. К. Зад тия бели волни стихове се крие една буйна юношеска фантазия. На хубавата работа не ѝ липсва дълбок смисъл и силно чувство.“

Ето част и от критичната бележка на съученика на А. Каралийчев, която се отнася най-вече към употребяваните езикови средства: „В първия брой на списанието бяха напечатани стихове на една буйна душа от нашите гимназисти.“

Макар и бели и без никаква стъпка, стиховете са доста добри. Но авторът употребява някои думи и изрази не на място. Даже някои от редовете съвсем не се разбират ... И броди него-